УДК 811.112.2'23

В. В. Прутчикова

Дніпропетровська національна металургійна академія України

ДИСКУРСИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН АДРЕСАНТ–АДРЕСАТ

Досліджено один із аспектів інтерперсональних відносин між адресантом та адресатом, а саме – ступінь їх близькості / віддаленості в процесі комунікативної взаємодії.

Ключові слова: дискурс, адресатність, інтенція, дискурсивні маркери, дистанціювання, інтимізація.

Исследован один из аспектов интерперсональных отношений между адресатом и адресантом, а именно – степень их близости / отдаленности в процессе коммуникативного взаимодействия.

Ключевые слова: дискурс, адресатность, интенция, дискурсивные маркери, дистанцирование, интимизация.

The article deals with one aspect of interpersonal relationships between the addressee and the addresser, the degree of closeness / distance in the process of communicative interaction namely.

Keywords: discourse, addressing, intention, discourse markers, distance, intimacy.

Останнім часом предметом активних дискусій в лінгвістиці стали семантико-прагматичні категорії дискурсу. У рамках цих досліджень однією з базових дискурсивних категорій визнано адресованість, або фактор адресата, оскільки конститутивною ознакою усякої комунікації є направленість на адресата, який є обов'язковим структурним компонентом комунікативного акту та одним із основних факторів мовленнєвої діяльності адресанта. Такий когнітивно-дискурсивний підхід характеризується антропоцентричною спрямованістю і дає можливість визначити лінгвоментальні основи діяльності суб'єктів дискурсу та їх репрезентації.

Свою концепцію адресата має кожен мовленнєвий жанр у будь-якій сфері спілкування. Основні характеристики адресата складаються під впливом цілої низки факторів: цільової установки комунікативного акту, умов та ситуації спілкування, соціального статусу комунікантів, специфіки «культурного контексту» [1, с. 12].

На думку М. М. Бахтіна [3, с. 305], будь-яке висловлювання завжди має адресата (різного характеру, різних ступенів близькості, конкретності, усвідомленості тощо), адекватно зрозуміти та передбачити якого завжди прагне автор мовленнєвого повідомлення. Тобто у будь-якому типі дискурсів адресованість не тільки значною мірою визначає структуру та зміст задуманого адресантом мовленнєвого утворення та засоби їх реалізації, а й детермінує певний ступінь інтерперсональної єдності адресанта і адресата.

Дану статтю присвячено дослідженню одного із аспектів таких інтерперсональних відносин між адресантом та адресатом, а саме – ступеня їх близькості / віддаленості в процесі комунікативної взаємодії, оскільки дискурс має інтерактивну природу, тобто комуніканти не тільки діють, але і взаємодіють [3, с. 5]. Декодування типу інтерперсональності дискурсивної категорії адресованості здійснюється в опорі на низку дискурсивних маркерів [6], які віддзеркалюють процес взаємовідносин між адресантом і адресатом, є сигналами авторської оцінки та задають певний вектор сприйняття висловлювання. Вони застосовуються для підсилення, виділення, підкреслення і є для слухача сигналами, які полегшують йому інтерпретацію висловлювання в опорі на різноманітні контекстуальні підказки, а

© Прутчикова В. В., 2011

їх значення є вирішальним для мовленнєвої взаємодії. Такі дискурсивні одиниці виражають ставлення мовця до адресата або до ситуації, про яку йде мова, його наміри, припущення і емоції [4, с. 341].

Актуальність такого дослідження визначається необхідністю різнопланового аналізу особливостей комунікантів, оскільки завдяки цьому досліджується дискурс у цілому, як результат когнітивної діяльності, як комунікативна подія в певній соціальній інтеракції.

При визначенні характеру інтерперсональності дискурсивної категорії адресованості важливо враховувати перш за все вектор інформанта, а саме – від імені якої особи здійснюється інформування. У фокусі нашої уваги, передусім, є дискурс з інформуванням від першої особи.

З подібним вектором інформанта в художній літературі існують такі жанри як автобіографія, розповідь-нарис, розповідь-есе, в яких автор-оповідач позиціонується найближче до адресата (слухача, читача). Саме в цих типах дискурсу розповідь здійснюється від першої особи та характеризується довірливим тоном. Як приклад, можна навести розповіді широко відомого читаючому загалу Іраклія Андроннікова, які також і належать його перу. У цьому контексті є цікавою думка самого І. Андроннікова відносно тексту, який раніше існував як усна розповідь, а потім був записаний: «Понятно, что тембры голосов, интонации, произношение, «портретность» – все то, что в живом исполнении составляет столь существенный элемент – этого на бумаге не передать, тогда зачем же записывать?» [2, с. 271].

І все ж записують, записують для нащадків, для потенційних читачів, намагаючись зберегти дещо від живого діалогічного характеру тексту, напевно суб'єктивованого, але саме завдяки цьому і відмінного від об'єктивованого авторського мовлення (розповідь від третьої особи). І саме у випадку інформування від першої особи може проявлятися, на нашу думку, особливий характер дистанціювання, яке має місце по інтерперсональній лінії адресант–адресат.

Якщо у розповіді від третьої особи автор ніби витісняється на «обочину», він спостерігає і розповідає про події і персонажі зі свого «пункту спостереження» і саме роллю адресанта-спостерігача детерміновано тип дистанціювання по лінії адресант – адресат у такому акті комунікації, то зовсім інший тип інтерперсональних відносин складається у випадку розповіді від першої особи, коли оповідач знаходиться у «гущі подій», він є їх безпосереднім учасником, він бачить події «зсередини», стикається, входить у контакт з персонажами, взаємодіє з ними. Так, наприклад, ініціальне речення роману «Героя нашего времени» М. Ю. Лермонтова: *«Я ехал на перекладных из Тифлиса»* – відразу експлікує роль оповідача як очевидця усіх наступних подій, про які він має намір розповісти читачам.

В оповіданні від третьої особи автор опирається на цілу систему лінгвостилістичних засобів, які формують «образ автора» і сприяють передачі авторської ідеї, його кредо, системи оцінок. Як правило, сигнали авторської модальності розподілено по всьому тексту. Але найбільш виразно авторська позиція проявляється в авторських відступах. Саме вони допомагають адресату виявити систему цінностей, життєве та філософське кредо автора.

В оповіданні ж від першої особи він (автор) передоручає оповідачу донести до читача свої думки, емоції, оцінки, погляди, свою життєву позицію, яка і відкриває суть ідеї, концепт твору в цілому.

Передоручаючи виклад подій та їх оцінку оповідачу, задля певного контакту з адресатом автор використовує такі функції мови, як адресованість, контактність, емоційність, спонтанність, ситуативність тощо. Так, наприклад, експлікація емоційності в інтерперсональних відносинах адресант–адресат можлива в опорі на так

звані маркери-коментарі, які стосуються усього дискурсу та коментують певним чином «базове висловлювання». Як правило, емоційність тісно пов'язана з оцінкою, наприклад позитивною (маркер оцінювання, оцінки): ***Слава богу,*** *день солнечный – я опять увижу Ая-Софию в солнечное, весеннее утро* (Бунин, с. 14); або негативною (обурення): ***Во имя бога милостивого****, хоть бы, здесь-то, по улице, ведущей в европейскую Перу, не пускали верблюдов!…* (Бунин, с. 22).

Персоніфікований оповідач, будучи, по суті, рупором авторської інтенції, намагається творити свої висловлювання довірливими, запрошуючи адресата до певних сумісних роздумів та оцінки подій і персонажів. Наприклад, така довірливість есплікується в інтерперсональних відносинах адресант – адресат, в опорі на маркери-коментарі солідарності: *Он приветствовал меня как-то особенно торжественно, но с оттенком грусти. Что-то в театре совершалось, и что-то, я чувствовал, как чувствует, вероятно, бык, которого ведут на заклание, важное, в чем я,* ***вообразите,*** *играю главную роль* (Булгаков, с. 33).

Оповідач ділиться тим, що так неясно, тривожно і печально вплинуло на нього при відвідуванні театру. При цьому він звертається (контактоустановлююча функція) до адресатів – «вообразите», запрошуючи їх таким чином бути співучасниками події, включаючи їх в єдиний часовий і просторовий світ (хронотоп) та спонукаючи їх розділити його тривоги і відчуття, і тим самим намагається вплинути на їх емоції і оцінку описаних подій.

Контактність, емоційність, оцінювання – усі ці характеристики тексту від першої особи виступають, як правило, сукупно і нероздільно, хоча у кожній конкретній ситуації можна визначити певну комунікативну домінанту. Так, у наступному прикладі такою комунікативною домінантою є емоційність, яка зчитується завдяки дискурсивному маркеру підсилення: ***Чего стоило ему*** *произнести свои реплики вовремя, поддерживая живой диалог, делая вид, что он слышит партнеров! Забудь он свой текст – ни один суфлер мира не помог бы ему, как кривое колесо, шел бы такой спектакль до конца акта. Любовь к театру превозмогла все!* (Андронніков, с. 251).

У наведеному прикладі виражено захоплення оповідача подвигом артиста Малого театру Остужева, який, як відомо, раптом оглух у розквіті творчих сил і таланту, але, незважаючи на це, продовжував грати на сцені Отелло і Уріеля Акосту, переборюючи свій недуг.

Оповідач ділиться своїми особистими спостереженнями, – адже він був свідком життя за кулісами у ті часи, коли там готувались до виходу на сцену та виступали такі корифеї і таланти, як Шаляпін.

Скорочення дистанції між адресантом та адресатом декодується завдяки дискурсивним евіденціальним маркерам *(Вообще говоря)* та маркерам солідарності *(Попробуйте! Не выходит?)*: ***Вообще говоря,*** *каждый актер должен был бы гримироваться. Рассчитывать на руку гримера – все равно, что надеяться на то, будто вы можете выразить на моем лице волнующие меня чувства.* ***Попробуйте! Не выходит?*** *То-то!… Ну, а уж лучше Шаляпина никто не мог знать, как поведет себя его физиономия на предстоящем спектакле* (Андронніков, с. 257).

Або, наприклад, оцінка і моралізація домінує в репліці героя Лєскова: ***Ну что ж, мол****, делать: если ты, презрев закон и религию, свой образ изменила, то должна и пострадать* (Лесков, с. 76).

Або оцінка-характеристика, яка визначається в опорі на маркери солідарності: *Я,* ***как несомненно можете по мне видеть****, человек совсем незначительный, я более ничего, как мужик, и воспитание свое получил по состоянию, самое деревенское* (Лесков, с. 5).

Ліричний герой в поезії, за деякими винятками, – той же персоніфікований оповідач, особа, якій передоручили викласти певну версію подій. Окрім тих випадків, коли поет говорить саме про себе самого, як, наприклад, у вірші Б. Ахмадуліної «Это я ….», де мають місце маркери авторської ідентифікації:

Это я *– в два часа пополудни*
повитухой добытый трофей….
Это я *– человек – невеличка*
всем, кто есть, прихожусь близнецом
сплю, покуда идет электричка
пав на сумку невзрачным лицом
(Ахмадулина, с. 39).

Як у прозі, так і в поезії використання прямих звертань інтимізує смисл висловлювання. Наприклад, в опорі на маркери солідарності:

Ах, если мученик любви
Страдает страстно, безнадежно, –
Хоть грустно жить, ***друзья мои,***
Однако жить, еще возможно.
(Пушкин, с. 53).
Очнись, читатель любопытный*.*
Вскричи: *– как, намертво убитый*
И прочный, точно лунный свет,
Тебя он любит?!
(Ахмадулина, с. 48).

Слід зазначити, що довірливий тон, інтимізація висловлювання нерідко буває пов’язана з вираженням натяків, підтексту:

Припомните, о други, с той поры,
Когда наш круг судьбы соединили,
Чему, чему свидетели мы были!
Игралища таинственной игры,
Металися смущенные народы;
И высились и падали цари;
И кровь людей то Славы, то Свободы,
То Гордости багрила алтари.
(Пушкин, ФЭБ).

Або жарту, іронії тощо:

Земли достигнув наконец,
От бурь спасенный провиденьем.
Святой владычице пловец
Свой дар несет с благоговеньем.
Так посвящаю с умиленьем
Простой, увядший мой венец
Тебе, высокое светило
В эфирной тишине небес,
Тебе, сияющей так мило
Для наших набожных очес.
(Пушкин, ФЭБ).
Читатель мой*, прости. И где ты,* ***милый друг****?*
Что наших мест тебе печали и потехи?
Но утешенье в том, что волен твой досуг.
Ты детектив другой возьмешь в библиотеке.
(Ахмадулина, с. 41).

Стильові помітки зниження пафосу зближують прямі висловлювання з розмовною мовою і інтимізують текст, написаний від першої особи. Інтимізація висловлювання у кожному випадку призводить до скорочення дистанції по лінії комунікантів: адресант – адресат. Якщо в авторському мовленні, в оповіданні від

третьої особи, має місце певне відсторонення оповідача від лінії оповідання і його дистанціювання, то в оповіданні від першої особи, навпаки, адресант намагається підкреслити контакт з адресатом, актуалізувати ситуацію, наблизити її до нього, включити в хронотоп (час і місце подій), заохотити адресата / адресатів до аналізу та оцінки подій, дійових осіб, а також вплинути на них з метою досягнення певного посткомунікативного ефекту. Інтимізація при цьому є основною складовою фактора дистанціювання, а точніше – скорочення дистанції.

Таким чином, залежно від авторської позиці, проявляються дві тенденції, які пов'язані зі способом розгортання оповідання. Авторське мовлення характеризується «відстороненням», дистанціюванням, віддаленістю адресанта від адресата. Дистанціювання такого роду порушується у випадку вставок у текст авторських (ліричних) відступів.

А у текстах, які написані від першої особи, де автор, по суті, передоручив оповідь даній особі, спостерігається протилежна тенденція: намагання адресанта зблизитись з адресатом. При цьому, задля збереження інтерперсональної єдності по лінії адресант–адресат, авторське дистанціювання компенсується за рахунок інтимізації оповіді адресанта. Отже, основним проявом феномена дистанціювання автора в таких текстах виступає інтимізація, яку можна по праву віднести до основних функцій мови.

Виходячи з аналізу текстів художніх творів, написаних від першої особи, слід указати на такі особливості, або їх інтегральні ознаки, пов'язані з прагматикою такого типу дискурсу:

– інтерперсональна лінія адресант (автор) – адресат (читач), як соціально-комунікативна даність, зазнає у таких текстах модифікації, а саме: автор – оповідач – читач;

– дистанціювання по інтеперсональній лінії комунікантів має парадоксальний вигляд, оскільки декларується дистанціювання (передоручення вести розповідь оповідачу), а на ділі виявляється прагнення подолати це дистанціювання за допомогою прийомів інтимізації тексту адресантом;

– функціонально інтимізація займає своє місце в ряду таких мовних функцій, як контактність, емоційність, ситуативність (ситуація хронотопа), оцінювання, адресованість тощо.

З точки зору когнітивно-дискурсивного аналізу, роль інтимізації інтерперсональних відносин, як їх дистанціювання, є досить комунікативно вагомою, зважаючи на ступінь їх участі в актуалізації прагматичного потенціалу висловлювання, його іллокутивної сили та у досягненні посткомунікативного (перлокутивного) ефекту, який ставить за мету та прогнозує автор усякого художнього твору. Виходячи з цього, у подальших дослідженнях доцільно було б проаналізувати взаємодію та взаємовплив таких протилежностей, як інтимізація та дистанціювання залежно від особистісних та ситуативних характеристик учасників дискурсу.

Бібліографічні посилання

1. **Азнаурова Э. С.** Прагматика текстов различных функциональных стилей / Э. С. Азнаурова // Общественно-политический и научный текст как предмет обучения иностранным языкам. – М. : Наука, 1987. – 200 с.
2. **Андронников И.** К музыке / И. Андронников. – К. : Музична Україна, 1985. – 293 с.
3. **Бахтин М. М.** К эстетике слова / М. М. Бахтин. – М. : Наука, 1974. – 539 с.
4. **Wierzbicka A.** Cross-cultural pragmatics. The semantics of human interaction / A. Wierzbicka. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1991. – P. 341.

5. **Dijk, T. A. van.** The study of discourse // Discourse studies: A multidisciplinary introduction : In 2 vol. / Ed. by T. A. van Dijk. – London etc. : Sage, 1997. Vol. 1. : Discourse as structure and process. – P. 1–34.
6. **Кибрик А. А.** Дискурс. Дискурсивные маркеры / А. А. Кибрик. – М. : МГУ, 2010.

Джерела ілюстративного матеріалу

Ахмадулина Б. Влечет меня старинный слог. – М. : Эксмо, 2004. – 255 с.
Булгаков М. А. Театральный роман. По изданию: Михаил Афанасьевич Булгаков. Избранная проза. – М. : ИХЛ, 1966.
Бунин И. Собрание сочинений в 4 т. – Т. 2. – Библиотека журнала «Огонек». – М. : Правда, 1988. –592 с.
Лермонтов М. Ю. Собрание сочинений в 4-х т. – Т. 4. – М. : Правда, 1969.
Лесков Н. С. Повести и рассказы / Н. С. Лесков. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1983. – 285 с.
Пушкин А. С. Осень (1833). – ФЭБ : Русская литература и фольклор / А. С. Пушкин. – Режим доступа : http://feb-web.ru/feb/pushkin/texts/push17/vol03/y03-318-.htm.

Надійшла до редколегії 13.01.11.

УДК 811.161.1'367.626

О. Э. Руденко

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского (г. Симферополь)

ЯВЛЕНИЕ КОНТАМИНАЦИИ В СФЕРЕ МЕСТОИМЕНИЙ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА (на материале лексем *самый, сам, весь*)

Проаналізовано міжкласові гібридні слова (контамінанти) *самий, сам*, що об'єднують ознаки займенників і часток, а також міжкатегоріальний контамінант *весь*, який має властивості займенників, категоріально співвідносних з прикметниками і прислівниками.
Ключові слова: гібридні слова, контамінант, самий, сам, весь.

Проанализированы межклассовые гибридные слова (контаминанты) *самый, сам,* объединяющие признаки местоимений и частиц, а также межкатегориальный контаминант *весь*, имеющий свойства местоимений, категориально соотносимых с именами прилагательными и наречиями.
Ключевые слова: гибридные слова, контаминант, самый, сам, весь.

Hybrid words (contaminants) *same, self,* that unite the signs of pronouns and particles, and also contaminant *all,* which is characteristics of pronouns, category correlative with adjectives and dialects are analyzed.
Keywords: hybrid words, contaminant, same, self, all.

Русский язык обладает богатейшим арсеналом средств выражения тончайших оттенков мысли. Одни из этих средств изучены лингвистикой более полно, другие не исследованы или находятся в начальной стадии изучения. К числу последних необходимо отнести контаминированные единицы морфологического уровня.

Следует отметить, что анализ подобных явлений представляет особенные трудности для лингвистов. Исследования в данной области проводили такие ученые, как Г. Пауль [12], В. В. Виноградов [2], В. Н. Немченко [10], В. М. Никитевич [11], Е. Н. Сидоренко [15], Е. А. Федорченко [20; 21] и некоторые другие. Оп-

© Руденко О. Э., 2011